

Василь СИВАК

ОБЛАШТУВАННЯ ІНТЕР'ЄРУ НАРОДНОГО ЖИТЛА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ЧАСТИНИ ЛЕМКІВЩИНИ

кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.

Стаття присвячена дослідженню облаштування інтер'єру в народному житлі Закарпатської частини Лемківщини. Основну частину склали польові етнографічні матеріали, зібрані автором під час польових етнографічних досліджень в селах Великоберезнянського та Перечинського районів Закарпатської області.

Ключові слова: Українські Карпати, Закарпатська частина Лемківщини, облаштування, інтер'єр, народні меблі.

© В. СИВАК, 2016

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (127), 2016

Вивчення традиційно-побутової культури українського народу дає змогу відкрити нові сторінки його історичного минулого, що є одним із важливих завдань сучасної етнологічної науки. Нині увагу етнологів часто привертає матеріальна культура, зокрема народне житло, складовою частиною якого є інтер'єр селянської хати, тобто внутрішнє планування його компонентів.

Актуальність цього дослідження, крім його науково-пізнавального характеру, зумовлена й тим, що внаслідок корінних соціально-економічних і культурних перетворень зникають релікти традиційного інтер'єру народного житла лемків, натомість їх фіксація та вивчення допоможе у збереженні та використанні цих артефактів у сучасному інтер'єрі народного житла, музейних збірках.

Інтер'єр народного житла закарпатських лемків цікавить нас не як окремий суб'єкт, а як явище традиційної культури, що знаходиться у взаємозв'язку з іншими формотворчими процесами, притаманними для цієї етнографічної групи українського народу. У своїй сутності внутрішнє облаштування житлового помешкання лемківської хати задовольняло естетичні та практичні потреби його мешканців. Функція інтер'єру змінювалася лише тоді, коли відбувалися зміни в самому облаштуванні внутрішнього простору житлової камери.

Основною джерельною базою пропонованого дослідження стали польові етнографічні матеріали, зібрані автором у 1991 р. під час комплексної історико-етнографічної експедиції на закарпатську частину Лемківщини (села Зарічево, Лікіцари, Новоселиця, Турички, Тур'ї Пасіки, Тур'ї Ремети, Тур'я Поляна Перечинського та Буківцеве, Ростоцька Пастіль, Смерекова, Стужиця, Черногорова Великоберезнянського районів).

Значний вплив на вирішення інтер'єру народного житла лемків мали природно-географічне середовище краю, соціально-економічні відносини, напрямок ведення господарства, варіантність системи опалення, етнокультурні контакти, релігійне життя тощо.

Однією з найстійкіших ознак у визначеності традиційного народного житла українців, як і східних слов'ян загалом, етологи вважають систему опалення, тобто використання варистої печі як основного опалювального пристрою [4, с. 212—224; 9, с. 270]. На території закарпатської частини Лемківщини, як і на всіх теренах етнографічного краю, а також на Бойківщині та Гуцульщині, наприкінці

Курна піч, с. Люта, Великоберезнянський р-н, світлина Р. Радовича. 2009 р.

XIX — на початку XX ст. побутували хати, печі у яких були різні: а) без коминів, дим вільно розходився по приміщенню (курна піч); б) дим відводився в сіни чи на горище через спеціально примуровані пристрої (напівкурна піч); в) печі з вимуруванням на горищі комином, у зв'язку з чим дим відводився поза межі даху. Залежно від системи опалення етнологи означають житла трояко: курна, напівкурна, «чиста хата» або «біла хата» [6, с. 121; 9, с. 270; 12, с. 278]. Лемки Закарпаття називають курні хати двояко: «димнянки», «курні хижі» [2, арк. 63; 16, с. 211].

Житлову частину, як і весь житлово-господарський комплекс, лемки називають по-різному: «хата», «хижа», «гіжа» [12, с. 278; 18, с. 172; 19, с. 22]. Розміри житлової «хижі» в середньому становили 25—30 м², при висоті стін 2,5—3 м. Вона була децю більшою від бойківських та гуцульських житлових камер. Її можна поділити на умовні зони з певним функціональним призначенням кожної з них — кухонну, робочу, відпочинкову, для прийняття їжі, репрезентативну, для господарських потреб та зону використання верхнього простору.

Такий розподіл незначного житлового простору на зони був характерний наприкінці XIX — у середині XX ст. для народного житла Бойківщини, Гуцульщини, всієї території України. До кухонної зони входила піч, нерухома лавка збоку печі, лужник, полиці («полиця», «мисник», «подишир»), пічне приладдя, сільничка. Робочу зону становили нерухома масивна лава, «передня», розташована навпроти печі вздовж фасадної стіни, та вільний про-

стір між піччю і лавою. Зону відпочинку становили піч, лави, «постіль» та дитяча колиска. Стіл, лави, стільці («ослін», «ослон», «столець», «стулець») були зоною прийняття їжі. До репрезентативної зони відносимо причілкову стіну («застільна», «головна»), на якій в один ряд навішували ікони, а знизу тарілки («танери»). Зона господарських потреб займала місце у куті між сінешньою та фасадною стінами, де у суворі зими утримували телят, ягнят, а під піччю — курей. Часто під піччю або постільню викопували яму, в якій зберігали картоплю. До зони верхнього простору належали жердка («вішало»), «грядки», «полиці». Святковий одяг зберігали у скрині, яка стояла в курних хатах переважно в коморі [11, с. 230—234].

У досліджуваних хатах закарпатської частини Лемківщини челюсті варистої печі завше розташовувались до щитової стіни хати спорадично на лемківсько-бойківському пограниччі до фронтальної [1, арк. 58; 2, арк. 17, 29, 62]. Це саме характерно для північної та південної частин етнографічної Лемківщини [16, с. 210—211]. На всій іншій території України челюсті печі повернуті до фронтальної стіни хати [14, с. 457; 5, с. 112].

Курна піч займала приблизно 1/4 частину житлової площі хати. Вона була довільних розмірів, завдовжки 170—200 см, завширшки 150—190 см, заввишки 120—140 см. В одному випадку курну піч споруджували повністю з глини. Для цього у куті хати між сінешньою і тильною стінами монтували із брусів, а наприкінці XIX ст. із грубих дощок, опалубку заввишки 60—70 см. В утворену порожнину засипали глину, інколи додавали каміння та били по ній «киянкою» (відрізок деревини, часто — від стовбура дерева з прилаштованою ручкою) та щільно утрамбовували її. Коли глина засихала, опалубку знімали. Інший варіант спорудження нижньої основи курної печі становили 3—4 грубі тесані бруси, поставлені вертикально один над одним та з'єднані між собою на куті зрубною технікою, подібно як і кути хати «на вугла», кінці яких заокруглювали та монтували поверх них тесану або розпилену грубі дошки, які пізніше обмазували шаром глини. В утворену порожнину засипали глину, зрідка додавали камінь, як і в попередньому варіанті, утрамбовуючи, били «киянкою». Кінці брусів знизу заокруглювали, а поверх них по периметру монтували тесані або

розпилені грубі дошки, які обмащували товстим шаром глини, відповідно передню частину перед челюстями називали «*припецьком*», «*припіком*», а бічну — «*запецьком*» [16, с. 212].

На спорудження верхньої частини курної печі, власне склепіння, брали навпіл розколений відрізок від стовбура смереки, бука довільної ширини, довжини та висоти. На південній частині етнографічної Лемківщини довгі поліна («*сяговину*») скріплювали ліщиновими прутами («*воблуками*», «*облуками*») у формі пів-еліпса, клали на вибиту платформу, поверх них насипали глину і били «*киянкою*», надаючи прямокутної форми [16, с. 213]. Коли була вибита відповідна форма з глини, дерево підпалювали. Час вигорання становив декілька днів. Протягом цього часу глина висихала і утворювала міцну основу. Внутрішнє склепіння печі вирівнювали рідкою глиною. У цьому випадку челюсті печі мали півкруглу форму.

Дим з печі виходив прямо на хату і стелився попід стелею, на якій осідала кіптява, а до половини вікон стіни були чорні від сажі. Для виводу диму поза межі житлового приміщення лемки в курних хатах на всій території етнографічного району робили спеціальні димовідводи в стелі («*повалі*») із маленьких дерев'яних дверцят. Їх називали по-різному: «*лужня*», «*вилазниця*», «*возниця*», «*вижниця*», «*вузниця*», «*димник*» [16, с. 212; 18, с. 175; 19, с. 21; 20, с. 102—103, рис. 10]. За зависи правила шматочки шкіри.

Інновацією, що спричинила переобладнання курної печі в напівкурну, була прибудова зверху челюстей трапецієподібного димовловлювача («*кіш*», «*куш*», «*капа*», «*окап*», «*попона*», «*покривало*», «*кобилка*», «*кобулка*», «*кафлі*», «*кафель*», «*кох*») [12, с. 280; 19, с. 25; 20, с. 103,], який нависав над припічком печі та челюстями. Трапецієподібну конструкцію обплітали ліщиновими прутами або оббивали дошками, як ззовні, так і зсередини обмащуючи товстим шаром глини — від загорання. Збоку до комина «*куша*» кріпився димовідвідний пристрій — короб («*рура*», «*кобилка*», «*цівка*»), збитий з чотирьох дощок та обмащений ззовні і зсередини товстим шаром глини [12, с. 281], який другим кінцем вставляли в сінешню стіну. В сінях у «*повалі*» збивали з брусків ящик трапецієподібної форми та обмащували глиною — «*коминча*» «*сліпий комин*» (с. Зарічеве) [2, арк. 27], — для загашення іскор.

Інший спосіб — це відведення диму у хаті через «*повалу*», де на горіщі вимуровували з невеличких каменів та глини прямокутний короб для загашення іскор [2, арк. 27; 10, с. 54].

Важливим нововведенням у системі опалення стало спорудження вертикального комина на горіщі, який виходив поза межі даху, як і дим крізь нього назовні. Каркас комина складався з чотирьох брусів, розташованих вертикально, які кріпилися між собою перекладами. Поміж ними переплітали ліщиновими прутами, оббивали дошками або переплітали солом'яними перевеслами та обмащували ззовні і зсередини товстим шаром глини — від загорання [2, арк. 27, 34]. На поч. ХХ ст. комин заможні селяни вимуровували із цегли, бідні селяни — з невеличких кам'яних плиток. Відтоді збоку печі прибудовують кухонну плиту для варіння та обігрівання, а в комплексі чи окремо — вертикальну прямокутну грубку виключно для обігріву хати.

До необхідних атрибутів традиційного інтер'єру народного житла досліджуваного краю належать прилади, що використовувалися для освітлення житлового приміщення у темну пору. Наприклад, під час горіння дров у печі або на припічку для приготування їжі світло освітлювало хату. Разом з тим повсюдно на Лемківщині до середини ХХ ст. селяни для штучного освітлення житлового помешкання використовували досить різноманітні за матеріалом, розмірами, формою, декоративною оздобою світильники. Такими світильниками були: лучина («*скіпки*»), каганець, ліхтар, свічка, газова лампа. Основу лучини «*скіпки*» становила відколена від стовбура дерева тріска, найчастіше із бука, смереки, ялини. Найкращим вважалося хвойне дерево, багате на живицю. Наприклад, у с. Новоселиця «*скіпку*» брали із бука. Це тонко колені тріски завдовжки 40—50 см, завтовшки 1—1,5 см. Добрими вважалися «*скіпки*» з дерева, яке було «збито» вітром, — вони давали ясне полум'я. Їх сушили на печі або на сволоку («*геренді*»), жердці, («*грядці*»). Під час горіння «*скіпки*» утримували в руці або вставляли у дірочку, вибиту збоку печі [1, арк. 4]. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. бідні селяни використовували каганці, в які заливали волоний чи овечий лій. Заможні селяни купували газові лампи із скляним циліндром.

Народні меблі — складова частина внутрішнього житлового простору селянського житла, ширше — ма-

теріальної та духовної культури українського народу. Вони ввібрали в себе надбання минулих епох, створили органічну єдність у замкненому просторі селянської оселі. Характеризувалися практичністю, естетичними уподобаннями та консерватизмом селянина щодо їх розташування в хаті. У меблях відзеркалено спосіб життя, матеріальні та соціальні відносини, традиції, світосприйняття, звичаї та вірування народу тощо.

Можемо допустити, що з усіх предметів, які створювала людина, меблі є одними з найнедовговічніших, позаяк матеріалом для їх виготовлення була деревина, яка, з огляду на її природну структуру, досить легко піддавалася впливам, її нищив час та природні чинники. Ось чому їх замінювали на інші, викидали, ламали, врешті, спалювали.

Одним із найдавніших предметів облаштування інтер'єру народного житла лемків та українців загалом була нерухома тесана лава, зокрема, яку використовували переважно для сидіння, а також для сну, проведення на ній різноманітних робіт. Лава складалася з двох частин, розміщених перпендикулярно одна до одної. Розташовану вздовж фронтальної стіни хати називали «передньою», вздовж причілкової — «задньою» [11, с. 230].

Виготовляли лави із смерекових, рідше ялинових або букових тесаних дощок. Наприкінці XIX ст. лемки, як і бойки та гуцули, використовують розпилені дошки.

Основу лави становили: верхня сідалишна дошка, власне лава довільної довжини, товщини та ширини. Нижню частину лави творили різноманітні за розмірами, формою, конструктивними вирішеннями, матеріалом (такими були глина, камінь, дерево) ніжки («ковбани», «кобиці») [12, с. 284; 3, с. 61].

Лави на куті з'єднували між собою способом відколювання та стесування сокирою до половини ширини дощок у місці їх з'єднання та укладали одну поверх другої, або шляхом зрубування під кутом 45° [15, с. 1094].

Нерухома лава найдовше функціонувала у житлах з опаленням «по-чорному», спорадично у напівкурних і поступово зникла з опаленням «по-білому». Хоча в поодиноких випадках її ще в середині XX ст. можна було зустріти у старих хатах, де проживали люди похилого віку.

Поступово нерухома лаву в інтер'єрі народного житла закарпатської частини Лемківщини витісняє

«пересувна» або «рухома» без опертя, на ніжках та її модернізований різновид «канапа», яка використовувалась виключно для сидіння, спорадично — для спання [13, с. 50].

Лаву-канапу виготовляв сільський столяр із тесаних смерекових, ялинових чи букових дощок, деталі якої часто комбінували. Наприклад, на ніжки брали лише тверду породу деревини — бук. Характерною ознакою канапи була наявність опертя для спини та бічних для рук — під час сидіння на ній. Одну із таких канап автор зафіксував у с. Тур'я Поляна у хаті поч. XX ст. (раніше курній) власниці Кучерявої Катерини 1897 р. н. Лаву-канапу творили суцільна сідалишна дошка завдовжки 180 см, завширшки 68 см, завтовшки 4 см. Дві бічні сторони дошки конструктивно кріпилися дерев'яними тиблями до чотирьох вертикальних гранчастих брусів — ніжок, висота яких сягала 80 см, у перерізі — 5 x 5 см. Між собою вони з'єднувалися двома прямокутними проніжками. Верхня була підпорою для рук під час сидіння на ній. До задніх ніжок у їх верхній частині на довжину канапи кріпили поздовжній брус, який використовувався як опора для спини. Деталі канапи виготовлені повністю з бука [2, арк. 59]. Описана лава-канапа побутувала в минулому в усіх досліджуваних селах.

Поступово різновид рухомих лав-канап модернізують. До сідалишньої лави, яка складалася з однієї (а частіше — з двох дощок), знизу монтують на всю її довжину скриню «ладу», яку за бажанням ділять навпіл на дві частини; в одній зберігають тканини, в іншій — сипучі продукти. Лемки називають таку лаву «шафарнею», «шифарнею», «шефарнею». Бічні сторони скрині по периметру наставляють з однієї або двох дощок, розташованих вертикально одна над одною. Ті своєю чергою конструктивно з'єднані з вертикальними гранчастими ніжками, де передня є меншою, а задня більшою. У ніжках з двох сторін видовбані пази, в які їх вбивають та з'єднують між собою дерев'яними тиблями. Дно скрині творять одна або дві дошки. Верхня сідалишна дошка стає рухомою, до неї прикріплюють дві зависи для відкривання. Замість одного поздовжнього бруса до опертя спиною, у нижній та верхній частині монтують дві паралельно розташовані дошки. У нижній дошці зверху, а у верхній дошці знизу вздовж на відстані кожних 20 см видовбані

гнізда, в які закладені на вертикально контурно вирізані прямокутні перекладки.

Для зручності обіпертися ліктем руки, контурно вирізують два бруси — підлокотники. Одним кінцем брус вбивають у видовбане гніздо задньої ніжки, іншим, у якому знизу видовбане гніздо, набивають поверх передньої ніжки, у верхній частині якої вирізують квадратної або прямокутної форми чопик розмірами на глибину гнізда. Верхні дошки такої рухомої лави-«шафарні» призначалися для сидіння на ній, спання, а скриня («лада») — для схову сипучих продуктів, тканин, одягу тощо. Автор допускає, що такий вид меблів із скринєю отримав у лемків назву «шафарня», «шифарня», «шефарня» в значенні шафа для схову. Лави-шафарні в 30—40-х рр. ХХ ст. лемки продовжують модернізувати, надаючи їм більш привабливих гнучких форм. Зникає підлокотник, замість нього виступає ажурна суцільна бічна стінка до опертя, замкнута в єдиному ансамблі із задньою. Наприклад, лави-шафарня із с. Ростоцька Пастіль, яку автор зафіксував у хаті кін. ХІХ ст. Марії Шилимон (1924 р. н.) [1, арк. 56], була виготовлена місцевим столяром із комбінованих деталей деревини смереки і бука, пофарбована у темно-коричневий колір. Шафарня завдовжки 200 см, завширшки 51 см і заввишки 90 см, від сідалишної дошки і донизу сягала 40 см, від сідалишної і до верхньої точки — 50 см. Бічні гранчасті ніжки із бука контурно вирізані із заокругленням у верхній частині. На з'єднанні із скринєю і донизу прямі. У верхній частині між ніжками конструктивно в'єднані дві проніжки. Нижня припіднята над скринєю 15 см, у ній зверху, а у верхній широкій знизу, висвердлені по три гнізда, у які вставлені три виточені перекладки заввишки 20 см і діаметром 2,5 см із поступовим звуженням верхньої і нижньої частин. Дошка до опертя у верхній частині контурно вирізана, нижня прямокутна, поміж них вставлені точені перекладки, відстань між якими сягала 15 см. Дошки скрині в'єднані у видовбані гнізда ніжок та конструктивно кріпляться між собою тиблями. Верхні дошки лави-шафарні з'єднані знизу двома шпугами та мають дві металеві завіси для відкривання. Скриня посередині роз'єднана дошками на дві частини. В одній зберігали продукти, в іншій — тканини, одяг тощо.

Напівкурна піч, с. Смерекова, Великоберезнянський р-н, світлина В. Сивака. 1991 р.

Подібну за формою лаву-шафарню автор зафіксував у с. Турички у хаті кінця ХІХ ст., власник Іван Маричак (1945 р. н.) [2, арк. 45]. Деталі лави-шафарні виготовлені повністю з бука. Вона була завдовжки 210 см, завширшки 55 см, заввишки 115 см, з висотою скрині 55 см. Скриню лави-шафарні прикривало віко («вершник» [7, с. 118]), яке відкривалося за допомогою двох металевих завісів, які кріпилися до вузької повздовжньої дошки, а та своєю чергою до двох бічних, на які, як і на передню торцеву, влягало віко. Такий відступ віка до передньої частини скрині давав можливість відкривати його під кутом 45° і більше. Скриню лави-шафарні по периметру оперізували по дві дошки на кожній із сторін, у нижніх дошках зверху на всю їх довжину видовбували стамескою неглибоке вузьке заглиблення (паз) та вставляли у нього верхні дошки, у яких знизу скісно зрубували торцеву основу на ширину і глибину паза. У скрині нижні дошки були у два рази ширші за верхні та знаходилися на відстані 3 см від долівки хати. Дошка задньої спинки мала скісний зріз сторін донизу та невеликий контурний виріз по центру. На її лицевій стороні технікою виїмчастої різьби вирізані шість еліпсоподібних кілець, вставлених одне в інше, та по одному еліпсоподібному півкільцю зліва і справа від них. Кільця між собою по периметру з'єднували рясно прорізані виїмчасті скісні лінії у вигляді гілячок смереки. По три кільця прорізані і на кожній із двох бічних верхніх дощок припліччя. Різноманітні за декоративним вирішенням, пластикую профільованих деталей зафіксовані лави-шафарні у селах Новоселиця, Заріче-

1, 2, 3. Етапи спорудження склепіння печі, с. Тур'я Поляна, Великоберезнянський р-н. 4. Іскрогасник «коминча», «сліпий комин», с. Зарічево, Перечинський р-н. 5. Лава на вкопаних у землю ніжках, реконструкція. 6. Лава-канапа для сидіння, с. Тур'я Поляна, Перечинський р-н. 7. Лава-«шафарня», с. Турички, Перечинський р-н. 8. Лава-«шефарня», с. Зарічево, Перечинський р-н. 9. Стілець «стульча», с. Зарічево, Перечинський р-н. 10. Стілець, с. Стужиця, Великоберезнянський р-н. 11. Стілець, с. Стужиця, Великоберезнянський р-н. 12. Табурет «настоящий столець», с. Зарічево, Перечинський р-н. 13. Лава-ослін, с. Зарічево, Перечинський р-н. 14. «Заплечистий» стілець, с. Зарічево, Перечинський р-н. 15. Нари, реконструкція. Рисунки В. Сивака

ве, Лікіцари, Ростоцька Пастіль [1, арк. 24, 56; 2, арк. 11, 14, 16, 21, 31].

У селах закарпатської (лемківсько-бойківському пограниччі), південної (Словаччина), північної (Республіка Польща) частин етнографічної Лемківщини вже у 30—40-х рр. ХХ ст. побутував різновид народних меблів до сидіння і спання, який автор, за функціональним призначенням схильний називати лавою-постіллю. За матеріалами польської дослідниці Елізабет Кемпни, у східних районах північної частини етнографічної Лемківщини цей різновид народних меблів називали «бамбетом», «бамбетелем», у центральних — «шлюбанком», «шлюбаном», а в західних — «канапою» [19, s. 27]. Він був поширений на всіх західноукраїнських землях, де його означають термінами «бамбетель» та «шлябан» [13, с. 50]. На думку автора, за функціональним призначенням, зовнішнім виглядом, конструктивним вирішенням він споріднений із лавою-канапою та лавою-шафарнею. Виготовляли його з бука, смереки, ялини. Часто у виробі деталі комбінували з різних порід деревини. Бамбетель сягав завдовжки 180—200 см, лава до сидіння завширшки 60—70 см, висота задніх ніжок зі спинкою — 85—90 см, висота до поверхні сидіння — 50—55 см, з підлокотниками — 65—70 см, ширина дощок скрині-опалубки — 20—25 см [13, с. 50]. В утворену скриню-опалубку настеляли соломку, поверх неї стелили ряднину. Дошка лави була рухомою, не закріплена. У разі потреби спати, її знімали. Така постіль до спання призначалася частіше дітям.

Задля збільшення місця до спання кільком особам бамбетель модернізують. Передню та бічні дошки у скрині конструктивно з'єднують, при потребі висувають до переду на їх ширину. На двох передніх кутах скрині знизу прилаштовували дві гранчасті ніжки, а для надійності підставляли під скриню невеликий ослінчик для опори. Дно опалубки з'єднане дошками. Лави-канапи, лави-шафарні та лави-постелі (бамбетлі) функціонували переважно у хатах з опаленням «по-білому», спорадично — у напівкурних.

Підсумовуючи викладений матеріал, автор доходить висновку, що на досліджуваній території побутували такі різновиди переносних або рухомих лав:

1) лава-столець без опертя;

2) лави-канапи із сідалишною прямокутною дошкою, прямими гранчастими брусами-підлокотниками та брусом запліччя, однакової висоти передніх і задніх ніжок;

3) лави-шафарні на гранчастих ніжках з подовженням задніх до верху, профілюванням підлокотників, ажурним запліччям у вигляді двох прямих дощок, поміж якими в'єднані контурно вирізані перетинки, із вмонтованою скринєю та віком із двох дощок на завісах;

4) лави-шафарні з ажурним запліччям та припліччям, з контурним вирізуванням верхньої дошки запліччя та малюванням на ній розеток білою фарбою у вигляді стилізованого сонця з променями. За підлокотники править бічне припліччя, подібно, як запліччя, лише із заокругленням верхньої дошки назад, за формою передньої і задньої ніжок. Масивною скринєю з однієї дошки, яку розділяє навпіл дошка, віком із суцільної дошки на завісах;

5) лави-шафарні з ажурним запліччям та припліччям, з контурним вирізуванням верхньої дошки запліччя та технікою виймчастої різьби вирізування на ній та припліччі розеток. За підлокотники править бічне припліччя, подібно, як запліччя, лише із прямою дошкою, закинutoю назад, за формою передньої і задньої ніжок. Масивною скринєю із двох шпугованих дощок, в'єднаних одна в одну, віком із суцільної дошки на завісах;

6) лави-бамбетлі з прямим ажурним запліччям, збитим із прямокутних брусів різної довжини, ширини та товщини. На ніжках з подовженням задніх до верху, профілюванням підлокотників, неглибокою скринєю-опалубкою до сну або висування опалубки до переду, знімним віком.

Паралельно з описаними нерухомими та рухомими (переносними) лавами в інтер'єрі народного житла закарпатської частини Лемківщини, як і на всій території етнографічного району, побутував різновид невеликих лав або похідних від них засобів для сидіння, який лемки означували по-різному: «столець», «стульча», «стульчик», «сталець», «столець», «стільчик», «стілець», «сталець», «ослон», «лавка» [1, арк. 67; 2, арк. 4, 20, 25; 16, с. 182; 19, s. 29]. На їх виготовлення переважно використовували бук, ялину, смереку. Такий різновид народних меблів різнився не тільки за функціональним призначенням, а й за розмірами, формою, конструктивни-

ми варіантами, декоративним вирішенням. До найдавніших з них автор відносить примітивні за формою, довільні у розмірах стільці («стульча», «ослончики»), які призначалися для всідання одній людині. Переважно їх виготовляли із відрубків стовбура дерева, стовбура дерева і розгалужень трьох або чотирьох гілок, коріння. Це так звані *родимі стільці* [16, с. 182; 18, с. 183; 19, с. 28—29]. Побутували вони в усіх типах народного житла. За наявними польовими знахідками автора, спорадично побутували вони ще в середині ХХ ст. Наприклад, у с. Стужиця такий столець знаходився у хаті Василя Пашенко (1950 р. н.) [1, с. 50]. У ньому за ніжки правили три відгалуження грубих гілок заввишки 35 см, асиметричних за їх розташуванням та довільних за формою. У верхній частині їх відгалуження, стовбури, по периметру прорізували пилою на задану глибину та залишали довільною у висоті його верхню частину. Після чого за допомогою сокири та стамески зрубували грані з чотирьох сторін аж до утворення посередині стовбура квадратного чопика, у даному випадку діаметром 7 x 7 см. Після цього вирізували дощечку квадратної форми 15 x 15 см, завтовшки 3 см, зрізували її кути та в центрі стамескою видобували все те ж гніздо 7 x 7 см та вбивали її крізь чопик донизу. Поверх цієї все тим же способом набивали сідалишню дошку круглої форми, діаметром 30 см, завтовшки 3 см. Залишений виступ чопика над сідалишньою дошкою зрізали до її площини. Нижня квадратна дошка була доброю конструктивною підпоркою для круглої сідалишньої, що оберігало її від розколювання. Така конструкція з'єднання була досить міцною, стійкою та надійною.

Аналогічний за походженням (на трьох грубих ніжках із відростків стовбура деревини (четвертий розташований по центру, зрізаний) та набитою поверх грубою смерековою сідалишньою дошкою завтовшки 5 см) автор зафіксував невеликий за розмірами «столець» («стульча») у с. Зарічево [2, арк. 24].

Іншим різновидом був стільчик, віднайдений автором у с. Стужиця, у якому за ніжки правили три відрізки відгалуження гілок заввишки 37 см, еліпсоподібних за формою, із стесаними гранями, а у поперечному розрізі ромбовидними та квадратної форми сідалишньою дошкою діаметром 30 см, завтовшки 4 см із зрізаними кутами [1, арк. 50]. Ніжки були

вбиті у наскрізні видовбані гнізда в сідалишній дошці, а за рахунок їх еліпсоподібної форми, розширені у нижній частині для стійкості. У центрі дошки видовбане наскрізне прямокутне гніздо 4 x 10 см, яке призначалося для зручності утримування рукою стільчика під час його перенесення.

«Столець», сідалишня дошка якого була у формі правильного трикутника, автор зафіксував у с. Новоселиця у хаті Юрія Біганича Юрія (1914 р. н.) Три сторони сідалишньої дошки ледь заокруглені, утримувалася на трьох ніжках із грубої вигнутої фанери, форма яких нагадувала літеру «Г» та кріпилися до неї металевими шурупами. Кожна із сторін сідалишньої дошки сягала, як і висота стільчика, 30 см [2, арк. 4].

Як правило, окремо розташовані ніжки монтували у стільчиках з круглою, квадратною або трикутною формою сідалишньої дошки. Чіткий трикутник їх розташування творив стійку основу для сидіння. Прямокутна ж форма стільчика, якого автор схильний називати «лавоподібним», втрачала таку стійкість і завалювалася на одну із сторін у разі всідання на нього. Тому у таких стільчиках монтували чотири ніжки. Для них у сідалишній дошці висвердлювали або видобували під кутом від середини чотири наскрізні гнізда довільного діаметру. Таке розширення ніжок у нижній частині надавало стільчику стійкості. За ніжки правили відрізки, відгалуження гілок або тонко різані та тесані накругло бруси.

Лавоподібний стільчик («столець»), виготовлений повністю з бука, зафіксовано автором у с. Зарічево [2, арк. 23]. Засіб був завдовжки сідалишньої дошки 40 см, завширшки 25 см, завтовшки 3 см. Висота чотирьох накругло витесаних ніжок сягала 20 см. Посередині сідалишньої дошки видовбане прямокутне гніздо для руки задля його перенесення. Такі стільчики побутували в усіх досліджуваних селах, а також у північній [19, с. 28—29] та південній [16, с. 182—183] частинах етнографічної Лемківщини. Вони були типовими за формою, конструктивним вирішенням, довільними за розмірами. Функціонували в усіх типах житла. На них всідалися діти біля лави під час споживання страви, жінка під час доїння корови або виконання певних господарських робіт у хаті або на подвір'ї тощо.

На більших за розмірами стільцях, які ставили у кутику («покутник») від вхідних дверей біля

печі, ставили відро з водою, садовили жebraка [3, с. 59; 2, арк. 18]. Сідалишню дошку витесували переважно зі смереки, ялини, ніжки — із твердих порід деревини.

У середині ХХ ст. в інтер'єрі лемківського народного житла функціонує різновид стільчика, виготовленого повністю із струганої смерекової або ялинової дошки довільної довжини, ширини, товщини та висоти. Побутували певні варіанти їх конструктивного вирішення. У даному випадку раніше чотири, окремо розташовані ніжки, замінили на два відрізки дошки, у нижній частині яких вирізували трикутник, півколо, еліпс тощо (утворювалися два виступи для стійкості), а у верхній частині вирізали два окремо розташовані чопики, висотою на товщину сідалишньої дошки, у якій попередньо видовбували два гнізда за розмірами чопиків і з'єднували їх між собою. Для міцності конструкції, знизу, у куті з'єднання сідалишньої дошки і ніжок, вбивали поміж них вирізаний із тієї ж дошки трикутник або вповж прямокутну пронижку.

Передні та нижні грані двох дощок-ніжок контурно вирізували, зрізували кути сідалишньої дошки, а на її бічних сторонах прорізували посередині все той же трикутник (с. Ростоцька Пастіль) [1, арк. 67]. Такий різновид стільчиків функціонував на всій території України. Матеріалом була деревина хвойних порід.

У с. Лікіцари у хаті поч. ХХ ст. Анни Дідик (1900 р. н.) автор зафіксував різновид стільчика («стільчик»), виготовлений із розпилених, гладко тесаних смерекових брусів. Він був завдовжки 50 см, завширшки 40 см та заввишки 25 см. Сідалишню основу такого стільчика творили чотири бруски 4,5 х 3 см, розташовані на відстані 4 см один від одного та набиті на два поперечні бруски, між собою розташованих на відстані 32 см. У нижніх брусках видовбані по два квадратні гнізда знизу, в які вбиті чотири гранчасті ніжки [2, арк. 33].

У с. Зарічеве автором віднайдено переносний комбінований стільчик — «столець-палиця» чи «палиця-столець» [2, арк. 21]. Його брали із собою для всідання, перебуваючи на ярмарку, під час випасу корів у полі чи в лісі тощо. Складався він з двох частин, розміщених на одному бруску завдовжки 90 см, а саме з «стільця» у верхній частині та «палиці» у нижній. Стілець витесаний у формі вузької прямокутної дощечки завдовжки 30 см, завширш-

ки 10 см, завтовшки 3 см. Нижче дошки, із стесаними гранями та на звуження донизу, знаходилася палиця, на кінець якої набито гострий металевий наконечник із круглими крисами. Другу частину становила перпендикулярно розташована до стільця-палиці у разі їх з'єднання в часі всідання «ніжка», опірня дошка у формі трапеції, заввишки 45 см, завширшки у верхній частині 30 см, звуженням у нижній 10 см. Ніжка контурно вирізана. У її верхній частині видовбане наскрізне прямокутне гніздо для руки під час перенесення. Посередині у ній вибите наскрізне гніздо на розміри чопика, як у верхній частині стільця-палиці. У разі монтажу двох частин до всідання, чопик стільця-палиці вставлявся у гніздо опірної дошки і фіксувався. Столець-палиця знаходився під нахилом по відношенню до землі.

За матеріалами Мирослава Сополіги, знаного дослідника матеріальної культури південної частини етнографічної Лемківщини, «жолобчасту або мископодібну форму та високі ніжки мали стільчики, які підставляли під корито на муку біля жорен. Поширені були стільчики для малюків, що вчилися стояти чи ходити. У їх поверхнях були просвердлені круглі отвори. Деякі з них мали коліщата [16, с. 183].

Поряд з нерухомими та переносними лавами, малими за розмірами та прямокутними за формою лавоподібними стільчиками, в інтер'єрі народного житла закарпатської частини Лемківщини, як і в південній та північній частинах, побутував різновид переносних невеликих лав, які лемки називали «лавкою» [19, с. 29], «стільцем», «ослоном» [16, с. 183], «столицем», «лавкою-стільцем» [2, арк. 24, 25, 47].

До найдавніших за походженням належали лавоподібні «лави-стільці» чи «ослони», які, як і лави, але меншими за розмірами первинно витесували з розколеного навіпіл до заданої довжини стовбура дерева, на якому попередньо приглянулися попарно розташовані «ніжки» із відростків гілляк необхідної висоти та товщини. В іншому випадку, якщо на «ніжки» на лаву-стілець віднаходили лише два відростки обрубків у напівколоді, то дві інші витесували окремо і вбивали у видовбані у ній гнізда [16, с. 184].

На поч. ХХ ст. такий різновид «лави-стільця» ще фрагментарно побутував у народних житлах. Але тоді вже побутують «лави-стільці» з розпилених дощок. Вони різнилися за своїм функціональним при-

значенням, профілюванням передніх і нижньої граней дощатих ніжок. В одному випадку такі лавоподібні «лави-стольці» стояли виключно біля стола. Їх могло бути декілька. Це залежало від потреби, тобто від кількісного складу сім'ї. На одну «лавку-столець» могло всістися одночасно декілька осіб. В іншому випадку, їх ставили збоку печі. Тут на ній відпочивали, майстрували, виконували певні господарські роботи. У наскрізній отвір на кінці «лави-стольця» вставляли куделю до сукання ниток. Старшим людям вона допомагала забратися на верхній черинь печі для відпочинку або сну. На ній при вхідних дверях до хати стояло відро з водою [2, арк. 23], сидів жебрак [2, арк. 2].

Наприклад, «лава-столець» із с. Зарічеве виготовлена із розпиленої смерекової дошки завдовжки 140 см, завширшки 35 см, завтовшки 35 см, заввишки 45 см. Чотири гранчасті ніжки насамперед вбивали крізь квадратні гнізда, видовбані під кутом у двох поперечних брусах, розташованих знизу, їх довжиною на ширину сідалишньої дошки. Такого ж діаметру та відстані між ними вибиті наскрізні гнізда у сідалишній дошці. Вбиті ніжки крізь поперечні бруси виступали над поверхнею. Їх вставляли у гнізда сідалишньої дошки і поступово вбивали аж до її верхньої площини, поперечні бруси — до нижньої основи дошки. Таке конструктивне вирішення з допомогою поперечних брусів було міцним, а дошка поверх них використовувалась, окрім ніжок, ще додатково підпорою [2, арк. 25].

Під час занепаду курної, напівкурної та функціонування печі з опаленням «по-білому» в інтер'єрі народного житла лемків Закарпаття побутує різновид народних меблів для сидіння табурет, який на досліджуваній території означували «*стільцем*», «*настолящим стольцем*» [12, с. 285]. Цей предмет народних меблів є без спинки до опертя та підлокотників. Наприклад, табурет, який автор зафіксував у с. Зарічеве, виготовлено із смереки. Він був квадратної форми, заввишки та завширшки 45 см. Сідалишня частина складалася з двох дощок різної ширини. За ніжки правили чотири гранчасті бруси, що у поперечному розрізі становлять 5,5 x 5,5 см. У їх верхній частині, в кожній, з двох сторін, видовбані по два прямокутні гнізда, що у їх поперечному розрізі становить 6 x 3 см, у які вбиті з'єднуючі чотири пронижки — царги. Квадратної форми гнізда видовбані у нижній

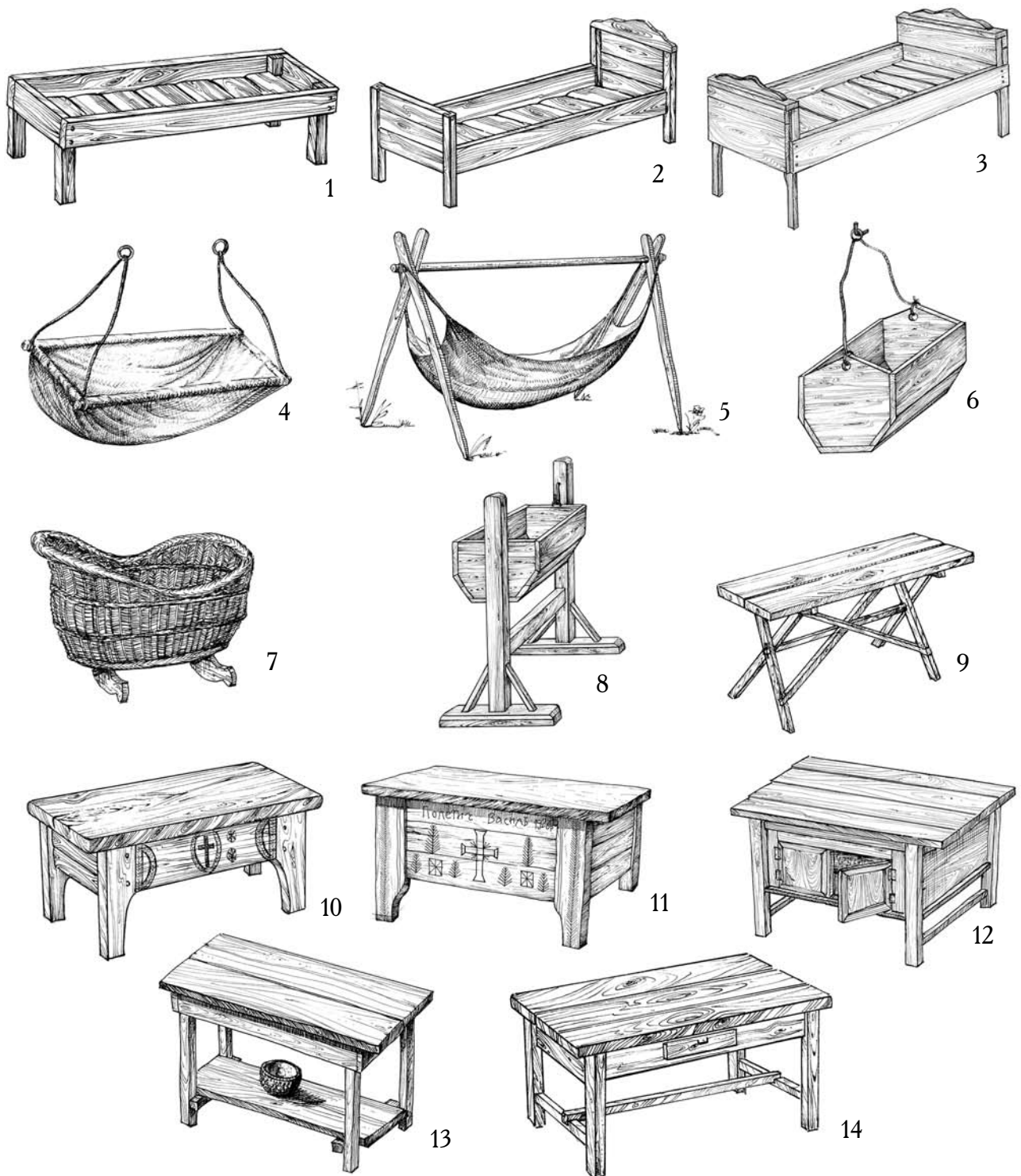
частині ніжок, у які вбиті чотири пронижки-поперечини, що у їх поперечному розрізі становить 3 x 3 см. Такі табурети виготовляли сільські столяри. За формою, конструктивними з'єднаннями, деталями, на думку автора, вони дуже споріднені зі звичайним столом.

Ще одним різновидом народних меблів для сидіння, який спорадично побутував від початку ХХ ст. в інтер'єрі народного житла закарпатської частини Лемківщини, був стілець, який у досліджуваних селах називали двояко — «*запличистий столець*», «*столець*» [12, с. 285] — за наявності у нього високої спинки до опертя, утвореною продовженням угору задніх ніжок. Наприклад, у стільцях із сіл Зарічеве, Тур'я Поляна Перечинського р-ну верхню частину гранчастих задніх ніжок контурно вирізували, з ухилом назад від рівня площини сідалишнього місця, задля зручності обіпертися на спину у часі сидіння, нижня ж частина залишалася прямою.

Стілець із с. Тур'я Поляна сягав мав передні ніжки заввишки 42 см, задніх — заввишки 85 см, завширшки передніх граней трапецієвидного сідалишнього місця, дошки якого завжди укладали паралельно спинці 56 см, задніх 45 см. Конструктивне вирішення стільця до поверхні сідалишнього місця таке саме, як як і в табуреті. Верхню і нижню частини задніх ніжок, вище від сідалишнього місця і до верху, конструктивно з'єднували між собою дві поперечини, які вбивали у видовбані в задніх ніжках гнізда. Верхня ніжка мала контурне вирізування. По вертикалі їх додатково з'єднували дві поперечини, вбиті у видовбані гнізда верхньої (знизу) і нижньої (зверху) поперечин. Спинки крісел довільно розділяли горизонтальними та вертикальними поперечинами, на яких контурно вирізували зубчики, або вони були у формі хрестів тощо.

Стисло підсумовуючи викладений матеріал, автор дійшов таких попередніх висновків. На досліджуваній території побутували малі переносні стільчики та довільні за розмірами, формою, конструктивним вирішенням, функціональним призначенням, профілюванням ніжок та сідалишньої частини ослони. Автор виділяє такі різновиди стільчиків:

- 1) із цільного відрізка стовбура дерева довільних розмірів;
- 2) з відрізка стовбура дерева, верхня частина якого правила за сідалишне місце, та відгалужень від нього трьох відрізків гілляк, які правили за ніжки;

1. Постіль, с. Тур'ї Пасіки, Перечинський р-н. 2. Ліжко, с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 3. Ліжко «постіль», с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 4. Полотняна колиска на рамовій основі, с. Тур'я Поляна, Перечинський р-н. 5. «Пульня» колиска, с. Тур'я Поляна, Перечинський р-н. 6. «Хижня» колиска, с. Зарічево, Перечинський р-н. 7. Колиска, виплетена з лози на півдугах-бігунах, с. Зарічево, Перечинський р-н. 8. Колиска на стояках, с. Зарічево, Перечинський р-н. 9. Стіл на Х-схрещених ніжках. 10. Стіл-скриня, с. Турички, Перечинський р-н. 11. Стіл-скриня «стул», с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 12. Стіл «стул» для схову молока, с. Зарічево, Перечинський р-н. 13. Стіл «стул», с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 14. Стіл «стул», Тур'ї Ремети, Перечинський р-н. Рисунки В. Сивака

3) комбіновані, де за ніжкиправи зрослі розгалуження гілляк, окремо зрубані чи зрослі відростки гілляк, тесані гранчасті чи накругло обтесані бруси, у яких сідалишня дошка вирізана у формі круга, прямокутника, квадрата, трикутника;

4) із прямокутної сідалишньої дошки та дощатих ніжок із контурно вирізаними гранями їх передньої та нижньої сторін;

5) комбіновані на основі сучасних матеріалів.

За функціональним призначенням побутовали «стілчики», на які всідалися на нього для відпочинку, доіння корів, приймання їжі, виконання господарських робіт, навчання немовляти стояти та ходити, для різних хатніх та господарських потреб (утримання відра з водою, муки біля жорен тощо).

Автор виділяє також різні види лавоподібних «стілців» та «ослонів»:

1) із розколеного навпіл стовбура дерева, тесаної сідалишньої дошки, з асиметрично розташованими «ніжками» із розгалуження відрубків гілляк;

2) комбіновані: із розколеного стовбура дерева, тесаної сідалишньої дошки, з двома відрубками гілляк, які прави́ли за ніжки, та двома окремо підібраними ніжками із відрубків гілляк чи тесаних брусів, вбитих у видовбані гнізда в нижній частині півстовбура;

3) з прямокутною, розпиленою сідалишньою дошкою з видовбаними у ній наскрізними круглими чи квадратними гніздами, без підпірних проніжок або з ними, круглими чи гранчастими ніжками;

4) з прямокутною, розпиленою сідалишньою дошкою, з видовбаними у ній наскрізними квадратними гніздами та дощатими «ніжками», з профілюванням передніх граней та додаткових з'єднуючих конструктивних деталей у формі трикутника, прямокутника тощо.

З функціонального погляду ослони призначалися:

1) для всідатися на відпочинок;

2) для прийняття страви за столом;

3) для виконання господарських робіт (снування куделі, майстрування, готування страви тощо);

4) для всідання на нього молодої під сволоком під час весілля;

5) для того, щоб можна було залізти на її верхній чернінь (розташований збоку печі);

6) для утримання на ньому відра з водою;

7) для укладання на нього покійника під час похорону.

Обладнання інтер'єру народного житла лемків Закарпаття для сну та відпочинку досліджуваного періоду умовно поділимо на два види — стаціонарне та переносне. До першого з них, як найдавнішого, належав поміст («постіль», «нари», «прича») [12, с. 284; 8, с. 333], спальну частину якого творили колені дошки, покладені вздовж напільної стіни, які опиралися на чотири вбиті у земляну долівку бруси. Поверх них настеляли солому та накривали плахтою.

До початку ХХ ст. побутовали певні конструктивні варіанти облаштування «нар», але поступово «нари» як явище починає зникати, що спричинили, на наш погляд, зміна системи опалення народного житла та поширення переносних дерев'яних ліжок, запозичених сільськими майстрами з міського побуту. Ставили їх переважно на місці «нар», тобто на кути з'єднання причілкової та напільної стін.

Найдавніші виявлені автором ліжка-«постелі» датуються початком минулого століття. Наприклад, таке ліжка-постіль зафіксовано у с. Новоселиця у хаті поч. ХХ ст., раніше напівкурної, яка належала Юрію Біганичу (1914 р. н.). Виготовив його сільський столяр з букового дерева. Складалося ліжка з чотирьох стовпців, до яких по периметру прибвали дошки. В утворену опалубку зсередини набивали по довжині дві рейки і настеляли дошками. Такі ліжка характерні для напівкурних хат [2, арк. 12].

Подальшим етапом розвитку постелі була модернізація щитових прямокутних перил, викладених дошками, які утримувалися на ніжках («лапках») [2, арк. 12]. Наприклад, таке ліжка зафіксовано автором у с. Ростоцька Пастіль [1, арк. 59, 60]. Виготовив його сільський столяр з ялиці. Постіль була завдовжки 180 см, завширшки 90 см, заввишки щитової частини 85 см, з розташуванням бічної поздовжньої дошки від долівки 20 см, завширшки 25 см, завтовшки 4 см. Конструктивні з'єднання — видовбані гнізда, чопування та фіксація тиблями. Дошки у щитовій основі горизонтально вбивалися у вертикальні пази, видовбані у гранчастих ніжках. Верхня щитова в ногах з прямим завершенням, у головах, зверху на ширину щитової частини набито контурно вирізану рейку.

Відтоді було удосконалено щитову частину, конструктивні варіанти з'єднань. Наприклад, ліжка, зафіксоване автором у с. Тур'я Поляна, виготовлено у 50-х рр. минулого століття із ялового дерева завдовжки 185 см, завширшки 85 см, завширшки біч-

ної дошки («боковина») 25 см, її завтовшки 3 см. Ніжки («лапки») мали прямокутну форму. Поміж них у щитовій стінці між вертикальними перетинками вставлені три тахлі («таблички»), їх упродовж зверху накриває прямокутна дошка («гребінь»). У бічній дошці («боковині»), з тильного боку в нижній частині набиті вповодж бруски, на які впоперек ліжка накладено дошки. Щитова частина до якої покладені подушки для снання, є вищою від протилежної — в ногах [2, арк. 61].

У 40—50-х рр. ХХ ст. дерев'яні ліжка, постелі, щитові та бічні частини яких з'єднані на стаціонарному способом чопування, видовбаними гніздами та фіксовані тиблями, модернізують, постелі стають розбірними. У щитовій частині ніжок «лапках» видовбують чотири гнізда, поверх яких закріплюють металеві пластини з невеликими прямокутними отворами, а в бічні дошки «боковини» в'єднують чотири металеві петлі у формі гаків, які під час монтажу постелі вставляли для фіксації в металеві гнізда в «лапках». Таке ліжко, виготовлене повністю з ясени, зафіксовано автором у с. Лікіцари. Було воно завдовжки 187 см, заввишки щитової частини 80 см та 70 см, завширшки 1 м, завтовшки дощок 3 см. Щитова частина викладена з трьох тахель (2, арк. 30). Подібні ліжка побутували в усіх досліджуваних селах.

Таким чином, автор доходить певних висновків. За наявними матеріалами, у досліджуваних селах побутували такі типи обладнання для сну та відпочинку:

1) нерухомі, непереносні, стаціонарні «нари» на вбитих у долівку ніжках, кругляках або брусах, без перил і бокових дощок.

2) переносні, стаціонарні, нерозбірні «постелі» без щитових перил, бокові дошки конструктивно з'єднані з ніжками «лапками» з допомогою видовбаних гнізд, чопування та фіксацією тиблями;

3) переносні, стаціонарні, нерозбірні «постелі» з незначним рівномірним підвищенням щитових перил, бокові дошки конструктивно з'єднані з ніжками «лапками» з допомогою видовбаних гнізд, чопування та фіксацією тиблями;

4) переносні, стаціонарні, нерозбірні з нерівномірним підвищенням щитових перил, з'єднаним у пази ніжок горизонтально розташованих дощок «боковини», конструктивно з'єднані з ніжками «лапка-

ми» з допомогою видовбаних гнізд, чопування та фіксацією тиблями;

5) переносні, стаціонарні, нерозбірні ліжка із значним нерівномірним підвищенням щитових перил, складених із трьох тахель з прямими або скісно стесаними сторонами;

6) переносні, розбірні ліжка, сторони конструктивно з'єднувалися металевими петлями із значним нерівномірним підвищенням щитових перил, складених із трьох тахель з прямими або скісно стесаними сторонами, поверх яких набивали контурно вирізаний карниз.

Меблями для сну та відпочинку дітей були колиски. На досліджуваній території, як і скрізь на Лемківщині, побутували два типи колисок — стаціонарні або підвісні та переносні. Характеризувалися вони різноманітністю форм, розмірів та конструктивних вирішень. Колиски робили прямокутної, трапецієподібної, півкруглої форм. Як матеріал для їх виготовлення використовували дошки, рейки, домоткане полотно, відростки лози, ліщини. Найдавнішою була підвісна колиска. Одну з них автор зафіксував у с. Зарічеве, яку означували «хижня колиска», «колиска». Виготовили її з п'яти дощечок завдовжки 110 см, завширшки у верхній частині 50 см, у нижній — 35 см, заввишки 35 см. Чільні боки вирізані з цільного куска дошки, яка у верхній частині мала конусоподібне завершення. Тут просвердлені наскрізні отвори, до яких прив'язували мотузки і підвішували на металевий крюк, вбитий до повздовжньої балки — «фульовки» [2, арк. 23].

Аналогічна, збита з дощечок, колиска зафіксована автором у с. Тур'я Поляна, яка, на відміну від описаної, мала пряме завершення чільних стінок, у яких просвердлювали уже по два отвори. До останніх прив'язували мотузки, або за них правили сплетені березові прутики («гужва»). В іншій колисці з цього ж села чільні стінки мали напівкруглу форму з прямим завершенням. По периметру півкруга просвердлювали наскрізні отвори на відстані 9—10 см один від одного, в які вбивали ліщинові прутки. У цьому ж селі побутував спосіб навішування колиски, коли до двох її бічних отворів прив'язували мотузку, попередньо вставивши її в металеве кільце у повалі, а в іншій, чільній стінці, набивали нерухоме металеве кільце, яке виступало над нею, та навішували на гак («крюк»), попередньо вбитий у стіну хати [1, арк. 61].

1. Жердка «дручок», с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 2. Жердки «дрючки», с. Новоселиця, Перечинський р-н. 3. Полиця, с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 4. Полиця «подишир», с. Тур'я Поляна, Перечинський р-н. 5. Полиця «талаш», с. Зарічево, Перечинський р-н. 6. Утримування ложок під сволоком над столом, с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 7. Скриня-«лада», с. Ростоцька Пастіль, Великоберезнянський р-н. 8. Скриня «ладичка», с. Смерекова, Великоберезнянський р-н. 9. Сусік, с. Зарічево, Перечинський р-н. 10. Ложник, с. Зарічево, Перечинський р-н. Рисунки В. Сивака

До підвісних належить полотняна колиска. В одному варіанті вона мала збиту прямокутну рамову основу з тонких відрізків кругляків дерева або витесану з брусів. До рами по периметру підшивали домоткане полотно, яке вільно спадало донизу задля зручності дитині лежати. До кутів чільних сторін прив'язували мотузки, крізь які попередньо вставляли металеві кільця для її підвішування. Саме таку зафіксував автор у с. Тур'я Поляна [1, арк. 61].

У 20—30-х рр. минулого століття лемки у напівкурних та з опаленням «по-білому» хатах, поряд із підвісними колісками, які підвішували виключно до повали, використовують переносні коліски, окремі з яких автор вважає такими лише з допомогою наявних додаткових пересувних пристосувань, до яких підвішувалася або з'єднувалася конструктивно все та ж підвісна колиска.

Побутували переносні коліски, виплетені з відростків лози. Одну з них автор зафіксував у с. Зарічеве. Вона була виплетена у формі заокругленого прямокутного кошика, з високими розлогими стінками. У нижній частині коліска кріпилася до двох півдуг-бігунів для колісання.

В іншому варіанті за коліску правив прямокутний відрізок полотна довільної довжини та ширини, до якого з чотирьох боків пришивали міцні шлейки, з допомогою яких коліску підвішували до двох пар схрещених палиць, яких у верхній частині з'єднували однією горизонтальною. Такий комплекс з коліскою використовували під час робіт у полі, відповідно її означували як «польова коліска», «колісачка» (с. Тур'я Поляна), «пульня коліска» (с. Новоселиця) [2, арк. 3, 62]. У південній частині етнографічної Лемківщини її означували «дуркачкою», «гомбачкою» [16, с. 188]. У разі потреби її встановлювали у хаті або підвішували до стелі.

Поряд з описаними побутував комплекс хатніх переносних колісок, які утримувалися на еліпсоподібних півдугах («опорах»), у які вбиті посередині дві вертикальні «лати» із розширенням їх у верхній частині на ширину еліпсоподібної коліски із збитих дощечок та з'єднаної з ними. Таку коліску автор зафіксував у с. Новоселиця [2, арк. 3].

В іншому варіанті автор виявив комплекс, який складається з двох частин, власне, з підвісної коліски та нерухомої конструкції у вигляді двох вертикальних стояків, вбитих унизу у видовбані гнізда перпен-

дикулярно розташованих до них подовгастих пронижок. Останні призначались для стійкості конструкції при колісаннях. Стояки і пронижки ще додатково з'єднувалися внизу вбитими у них під кутом рейками. Нижче рівня коліски вертикальні стояки між собою з'єднані масивною пронижкою, кінці якої вбиті у видовбані гнізда все тих же стояків та зафіксовані тиблями. Коліску підвішували до двох металевих крюків, вбитих у верхній частині стояків. Такий різновид переносного комплексу з коліскою автор зафіксував у с. Зарічеве. Тут її означували «більчою», а в с. Тур'я Поляна — «бічувою» [2, арк. 25, 62]. Подібні прилади характерні і для південної та північної частин Лемківщини [16, с. 189—190].

Особливе місце у побуті лемків займав стіл («стул»). Його виготовляли з твердих порід деревини: явора, бука, ясеня, тиса, рідше із хвойних порід — ялини або смереки (переважно на верхню частину стола або шухляди). Столи різнилися за типами, розмірами, зовнішньою формою, конструктивними варіантами, функціональним застосуванням, декоративним вирішенням (різьба, профілювання).

До найдавніших за походженням столів, які автор зафіксував у досліджуваних селах, є стіл зі с. Ростоцька Пастіль. Виготовив його у 1926 р. місцевий столяр Василь Полетич. Про це красномовно засвідчує вирізане прізвище, ім'я та дата на лицевій стороні стола. Стіл складався з масивної яворової стільниці («столовини») завдовжки 145 см, завширшки 60 см, завтовшки 5 см. Середня частина стола виготовлена у формі масивної скрині («ладічки») заввишки 47 см. Основу конструкції стола становили чотири гранчасті букові ніжки заввишки 75 см, завширшки у верхній (лицевій) стороні 11 см, нижній — 6 см. У них на висоту скрині видовбані з двох боків пази, в які вбиті зверху донизу по три букові дошки (подібно, як гонтове покриття даху). У нижній частині, по цільній довжині горизонтальних дощок, залишали виступи, які в поперечному її розрізі нагадувало латинську літеру «L». Вони вистеляли упоперек (як у спосіб вертикальних) дно скрині. На лицевій стороні стола-скрині технікою виймчастої різьби вирізано хрест, обабіч дві розетки та шість скісних ялинок. На лицевій стороні передніх ніжок, знизу і доверху, вирізано стилізовану гілочку смереки. Бічні і тильну сторони стола-скрині не декорували. Масивна стільниця при потребі відсувалася і

до скрині на зберігання вкладали різноманітні харчові продукти [1, арк. 72].

Різновиди такого стола-скрині побутували в усіх досліджуваних селах. Часто на їх лицевому боці робили прямокутні прорізи, де чіпляли на завісах дверцята. Вони побутували на північній та південній частинах етнографічної Лемківщини і не були типовими для сусідніх поляків та словаків, тобто, це був один із характерних елементів інтер'єру для всіх трьох етнографічних груп українців Карпат [16, с. 177; 19, с. 30].

Поступово масивні столи-скрині на поч. ХХ ст. витісняють столи, стільницю яких виготовляли з трьох або чотирьох ялинових чи смерекових дощок, з'єднаних двома шпугами гранчастих ніжок, з'єднаних у верхній частині по периметру дошкою («царгою»), а у нижній — проніжками. У царговій, лицевій дошці монтували висувну шухляду, а у нижній дошці на проніжки інколи настеляли вподовж дошки. Побутували столи із вмонтованими з одного боку шафками, на Х-подібних ніжках. У південній частині етнографічної Лемківщини побутували столи, які за своєю формою, конструктивним вирішенням нагадували столи, виконані у стилі ренесансу [16, с. 178].

Характерним елементом інтер'єру народного житла досліджуваних сіл була скриня («лада», «ладичка») [1, арк. 57, 85]. Їх виготовляли сільські столяри або за купували на базарах. Як матеріал використовували переважно бук, явір або смереку. Часто у виробі породи деревини комбінували. За даними інформаторів, скрині перестали виготовляти в середині минулого століття. Автор виявив лише прямокутні скрині з плоским віком. Наприклад, одна із таких скринь знаходилась у хаті Марії Шилимон (1924 р. н.) у с. Ростоцька Пастіль. Скриня була завдовжки 110 см, завширшки 65 см, заввишки 70 см, відстань між дном скрині і долівкою сягала 17 см. Віко скрині на завісах, виготовлено з двох яворових дощок, з'єднаних між собою двома шпугами. Грані віка по периметру обрамляють прибиті профільовані рейки-карнизи. Такі набиті у нижній частині скрині та по периметру між з'єднаннями дощок. Основу скрині склали чотири гранчасті буккові ніжки з профільованим вирізуванням їх передньої частини. У вертикальні пази ніжок вбиті по периметру смерекові дошки. Дно скрині по периметру стінок оперізували виступи, на які укладали дошки. Скриня помальована олійною фарбою у темно-коричневий ко-

лір. На верхній лицевій дошці скрині білою фарбою графічно намальовані три розетки у вигляді стилізованих пелюсток квітів (1, арк. 57). Подібну за формою скриню віднайдено у с. Смерекова. Її в 1957 р. виготовив Василь Кирилик [1, арк. 85]. Такі скрині використовували виключно для зберігання тканин, одягу тощо. Їх замикали на замок.

У південній та північній частинах етнографічної Лемківщини побутували саркофагоподібні скрині з плоским та двосхилим віком. Їх виготовляли з бука. Ці скрині прикрашали виїмчастою різьбою із застосуванням геометричного орнаменту. Вони належать до найдавніших і, за даними дослідників, побутували в минулому на Бойківщині та Гуцульщині, у південній частині Польщі, на Балканах, в Угорщині, Західній Європі, Скандинавії [19, с. 30].

Подібними до скринь з плоским віком, але більших розмірів, були «сусіки» для збереження зерна. Інколи в них, за відсутності скрині, зберігали одяг, або за відсутності стола у хаті сусік виконував його функцію. Сусіки не прикрашали різьбою, розписом. Стояли вони виключно в коморі.

До зони використання верхнього простору житлової хати належала жердка, яку на досліджуваній території означували двояко: «дрючок», «дручок», «вішак» [1, арк. 46, 51, 58]. Це горизонтально розташована кругла палиця довільної довжини та товщини, підвішена до стелі та сволюка на двох вертикально розташованих держаках. Її підвішували і з допомогою мотузки та дроту. На жердках розвішували одяг, рушники тощо.

Водночас у хаті, під час її спорудження, вмонтовували у зруб, нижче стелі, дві паралельно розташовані вздовж тильної або чільної стін масивні жердки («грядки»). На них ставили корита, сушили дрова, «скіпи» до освітлення, взуття, трави тощо.

Одним із видів обладнання інтер'єру народного житла є полиця. У досліджуваному краї побутувало декілька її типів і варіантів. Полиця — відрізок дошки довільної довжини, ширини та товщини. У с. Ростоцька Пастіль зафіксовано полицю на сінешній стіні завдовжки 120 см, завширшки 30 см, завтовшки 4 см; утримувалася вона на двох грубих дерев'яних гачкоподібних кілках («палях»), забитих у стіну [1, арк. 71]. На кілки задля їх міцності використовували тверду породу деревини. Як правило, кілки майже завжди виступали за передні грані полиці. У їх верхній частині

залишали потовщення, щоб дошка не зсовувалася. В іншому випадку два гнізда просвердлювали під кутом, тоді вставлені в них кілки, які, як і сама полиця, передньою гранню були трошки підняті вгору. Залежно від того, в якому місці хати закріплювали ту чи іншу полицю, відповідно вона і виконувала певні функції. На думку автора, давні полиці знаходилися в хаті на сінешній стіні та над дверима, що цілком зрозуміло, — тут, біля печі, була визначена робоча зона жінки. На цю полицю, місце якої пізніше заступив мисник, накладалося розмаїте кухонне начиння. Мисник-полиця («мисник» «талаш», «подишір»)[12, с. 288] складався з чотирьох горизонтальних полиць, що кріпилися до двох масивних вертикальних дощок. Вони зафіксовані в усіх досліджуваних селах. Таку полицю-мисник встановлювали під час спорудження житла і кріпили на сінешній стіні біля печі або між піччо і постіллю. Одним боком полиця спиралася на лаву, а іншим боком — кріпилася до зрубу. Ставили полицю-мисник і на довілку при тильній стіні хати. Зберігали в ній посуд, як, наприклад, у с. Ростоцька Пастіль у хаті Івана Сімчо (1906 р. н.). Ця полиця була виготовлена повністю із смереки, сягала заввишки 150 см, завширшки 90 см, завширшки бокових дощок та чотирьох полиць 28 см, їх товщиною 3 см [1, арк. 61].

Як стверджують дослідники південної та північної частин етнографічної Лемківщини, в 30—40-х рр. минулого століття нижню частину полиці закривають тахльовими або з струганих дощок дверцятами, а дві чи три верхні полиці залишають відкритими. У середині 50-х рр. їх закривають повністю. Це сприяло розвитку кухонної шафи — «креденця», який побутував на всій території етнографічної Лемківщини [16, с. 262; 19, с. 31].

Схожими з полицею, але значно менших розмірів, є інший предмет обладнання лемківського інтер'єру народного житла — «ложник», «ложечник», «лижник», «вжучник», «жичник» [12, с. 289; 19, с. 31]. Він побутував у всіх типах житла, був довільний у розмірах, формах, конструктивних варіантах, декоративних вирішеннях. Автор зафіксував прямокутні, квадратні, еліпсоподібні, трапецієподібні, шестикутні, ромбоподібні їх форми, у нижній частині яких просвердлювали довільну кількість наскрізних отворів, у які вставляли ложки, виделки, колотівки.

Отже, характерною особливістю інтер'єру народного житла закарпатської частини Лемківщини було

те, що кожна його частина, кожен куток виконували суворо встановлені функції. Меблі та різне устаткування розміщували так, щоб зекономити якомога більшу площу приміщення (його середину) для виконання різних видів робіт. За своєю формою, розмірами, конструкцією та функціональним призначенням вони були дуже раціональними. Їх виробництво тісно пов'язане з архітектурно-художнім розв'язанням народного житла загалом, передусім з характером занять населення та способом життя його мешканців.

Облаштування інтер'єру залежало також від рівня розвитку системи опалення. І саме те, що розвиток печі на всій території етнографічної Лемківщини надовго затримався на найнижчих стадіях, було причиною, що традиційний інтер'єр лемківської хати в своїй основі довго не змінювався.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 367. — Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла, зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському, Турківському р-нах Львівської обл. та Великоберезнянському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. — 92 арк.
2. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 367. — Зош. 2: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла, зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському, Турківському р-нах Львівської обл. та Великоберезнянському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. — 65 арк.
3. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини / Юліян Бескид. — Торонто, 1972. — 166 с.
4. Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Евгения Бломквист // Труды Института этнографии АН СССР. — Москва, 1956. — Т. 31. — С. 3—458.
5. Кіщук Т.П. Інтер'єр / Т.П. Кіщук // Народна архітектура Українських Карпат. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 110—169.
6. Космина Т.В. Украинцы / Т.В. Космина, В.В. Наулко, Миронов В.В. // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. — Москва : Наука, 1987. — С. 101—147.
7. Коцан В. Планування інтер'єру народного житла українців Закарпаття ХІХ — першої половини ХХ ст. / Василь Коцан // Русин. — 2011. — № (25). — С. 106—131.
8. Красовський І. Матеріальна культура лемків північних схилів Карпат ХІХ—ХХ століть / Іван Красовський // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1988. — № 13. — С. 301—361.

9. Радович Р. Поліська піч : специфіка формування опіччя / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2014. — № 2 (116). — С. 270—291.
10. Райнфусс Р. Народная архитектура лемков / Роман Райнфусс // Карпатский сборник. — Москва, 1972. — С. 46—56.
11. Сивак В. Меблі у традиційному інтер'єрі народного житла Лемківщини (кінець ХІХ — поч. ХХ ст.) / Василь Сивак // Народознавчі зошити. — 1995. — № 4. — С. 230—234.
12. Сивак В. Інтер'єр житла. Традиційні меблі / Василь Сивак, Мирослав Сополіга // Лемківщина : у 2-х т. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1: Матеріальна культура. — С. 278—293.
13. Сивак В. Бамбетль / Василь Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 50.
14. Сивак В. Піч хатня / Василь Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 457—459.
15. Сивак В. Народні меблі у селянському житлі Українських Карпат та Середнього Полісся кін. ХІХ—ХХ ст.: тесана нерухома лава / Василь Сивак // Народознавчі зошити. — 2015. — № 5 (125). — С. 1086—1098.
16. Сополіга М. Народне житло українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга. — Братіслава ; Пряшів : Словацьке пед. вид-во, 1983. — 386 с.
17. Сополіга М. Основні меблі та їхнє призначення в народному житлі українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга // Науковий збірник Музею Української культури у Свиднику. — Свидник, 1988. — № 13. — С. 249—294.
18. Федака П.М. Народне житло українців Закарпаття ХVІІІ—ХХ століть / П.М. Федака. — Ужгород : Гражда, 2005. — 352 с.
19. Кєра Е. Urządzenie wnętrza mieszkalnego na Łemkowszczyźnie w ХІХ і ХХ wieku / Elzbieta Kєra // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. — Sanok, 1971. — № 13. — S. 21—32.
20. Reinfuss R. Budownictwo ludowe na Zachodniej Lemkowszczyźnie / Roman Reinfuss // Lud. — Lwow, 1935. — № 33. — S. 100—103. tab. ІІІ (9с).

Vasyl Syvak

ESTABLISHING THE INTERIOR OF THE FOLK DWELLING IN TRANSCARPATHIAN PART OF LEMKIVSHCHYNA

A paper deals with a problem of establishing the interior of the folk dwelling in Transcarpathian part of Lemkivshchyna. A main part is based on the field ethnographic investigations, carried out in the villages of Velykiy Bereznyy and Perechyn regions in Transcarpathia.

Keywords: Ukrainian Carpathians, Transcarpathian part of Lemkivshchyna, establishing, interior, folk furniture.

Василь Сывак

ОБУСТРОЙСТВО ИНТЕРЬЕРА НАРОДНОГО ЖИЛИЩА ЗАКАРПАТСКОЙ ЧАСТИ ЛЕМКОВЩИНЫ

Статья посвящена исследованию обустройства интерьера в народном жилище Закарпатской части Лемковщины. Основную часть составили полевые этнографические материалы, собранные автором в ходе полевых этнографических исследований в селах Великобerezнянского и Перечинского районов Закарпатской области.

Ключевые слова: Украинские Карпаты, Закарпатская часть Лемковщины, обустройство, интерьер, народная мебель.